

*ELS NOUS OLOTINS: UN ESTUDI SOBRE LA IMMIGRACIÓ A
OLOT EN EL TRANCURS DEL SEGLE XX*

*XAVIER CASADEMONT, JORDI FEU, FRANCESC GUINART, CORALÍ LAS
HERAS, ANNA MARIA PLA, JORDI PUJOL, ÒSCAR PRIETO I
ESTANIS VAYREDA (Grup Idesga)*

L'article que presentem és fruit de la recerca que ha realitzat l'Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (Idesga) arran de l'encàrrec que va fer el Museu Comarcal de la Garrotxa (MCG) el setembre del 2003 pensant en l'organització d'una exposició per la festa major d'enguany (setembre del 2004).¹

Aquest article consta de quatre apartats d'extensió desigual, on s'expliquen els aspectes següents: els objectius de la recerca, la metodologia emprada per aconseguir els objectius proposats, una panoràmica general del que ha estat la immigració durant el període estudiat i, finalment, les principals semblances i diferències entre els col·lectius que hem identificat en el nostre estudi.

Els objectius de la investigació

L'objectiu de la recerca va ser estudiar, des d'una perspectiva fonamentalment sociològica, la immigració que hi va haver a la ciutat d'Olot entre els anys 1900 i 2003. De la immigració que hi ha hagut durant aquest període ens vam interessar per conèixer quatre aspectes relativament concrets i fàcils d'objectivar com són, per exemple: el nombre de gent que va arribar durant el període, l'origen geogràfic d'aquestes persones, el moment en què es van establir a la ciutat i el lloc on es van instal·lar tan bon punt van arribar. A més, també ens vam preocupar d'un parell de qüestions més obertes i relativament abstractes com les característiques bàsiques

¹ Aquesta investigació ha estat possible gràcies al finançament del Museu Comarcal de la Garrotxa i també de la Fundació Jaume Bofill.

d'aquests immigrants i el procés que van seguir per integrar-se a la ciutat, destacant-ne tant els elements facilitadors com els limitadors.

Aquest estudi té dues particularitats que el fan especialment atractiu des del punt de vista epistemològic: per una banda, l'amplitud temporal de la seqüència estudiada (un segle i escaig), i, per l'altra, el concepte que utilitzem d'*immigrant*, que com veureu és molt ampli.

Pel que fa a la primera qüestió, l'equip investigador va optar per fer una recerca que inclogués una seqüència temporal relativament llarga perquè així podríem presentar una panoràmica del que ha estat el fenomen migratori a la nostra ciutat i omplir un buit en aquest àmbit. A més, aquesta amplitud temporal ens permetia comparar diferents fases i diferents col·lectius, i a partir d'aquí treure conclusions que ens permetessin conèixer més bé la immigració actual i a la vegada, tot i que no era el nostre propòsit explícit, intuir pautes d'acció que facilitessin el procés d'integració de la immigració més recent.

Amb relació al concepte d'*immigrant*, hem descartat premeditadament les definicions que equiparen l'immigrant a un estranger perquè considerem que, a banda de ser enormement limitadores, restringeixen notablement el fet migratori en tant que es queden només en l'expressió més visible del fenomen. Així doncs, hem considerat immigrant qualsevol persona que, independentment del lloc d'origen i del motiu pel qual deixa aquest lloc, s'instal·la de manera provisional o definitiva a la ciutat d'Olot.

A partir d'aquesta conceptualització vam establir quatre grans categories caracteritzades únicament per la zona geogràfica de pertinença: gent que prové de la resta de la comarca de la Garrotxa², gent de la resta de Catalunya, gent de la resta de l'Estat espanyol i gent de la resta del món.

El fet de forçar tant el concepte d'immigrant, a banda de propiciar en el seu moment un debat teòric interessant entre els membres del grup, ens ha permès trobar paral·lelismes prou importants entre les diferents tipologies d'immigrants, *normalitzar* un fenomen que equivocadament es veu com nou i tot sovint amenaçador, presentar la immigració d'una manera més complexa respecte de com s'entén en la quotidianitat i, en darrera instància, fer *pedagogia* d'un fet que darrerament s'ha posat de moda fins a ser intoxicat pels mitjans de comunicació.

L'estudi que presentem en aquest article parteix, com hem dit al principi, d'una perspectiva fonamentalment sociològica. Ara bé, en la mesura que dins de la sociologia, així com en la resta de disciplines, hi ha sortosament diferents tradicions

●
² La comarca de la Garrotxa és la més oriental de les comarques de muntanya catalanes, amb una superfície de 734,2 km². Administrativament es divideix en 21 municipis i la capital és Olot. Des del final de la dècada dels 60 fins avui han desaparegut 10 municipis arran del procés d'agregació o fusió originat, només en part, pel moviment migratori intern.

que ajuden a conformar l'objecte d'estudi, nosaltres hem apostat per una de molt concreta: per la sociologia *radical* o, si es vol, per una sociologia *integral* preocupada per lligar la sociologia amb la història, l'economia, la política, la demografia, l'urbanisme, etc. Aquesta és la sociologia que pregonava el sociòleg nord-americà W. Mills³ i que, vista la nostra experiència, pensem que ha estat de gran utilitat per entendre un fenomen que per definició és complex i polièdric.

Per acabar aquest apartat només cal afegir que, si bé l'estudi que presentem és una recerca d'àmbit local i molt acotada, aquest pren una dimensió molt més àmplia quan fem una abstracció del seu contingut, perquè il·lustra i exemplifica – i de vegades també matisa – el coneixement aportat des de les teories del fet migratori de gran i mitjà abast. En aquest sentit, l'estudi complet d'*Els Nous Olotins*, i en menor mesura l'article que aquí presentem, dóna resposta a les principals qüestions plantejades en la literatura sobre el fet migratori en el moment actual: què motiva les persones a emigrar? Com canvien els immigrants després d'haver arribat al país receptor? Quin impacte tenen els immigrants en la vida de la societat receptora?⁴

Metodologia

Per fer aquesta recerca vam consultar diverses fonts i vam elaborar diferents instruments per recollir tota aquella informació que no estava disponible i que, com explicarem, es referia sobretot a aspectes qualitius del fet migratori.

En primer lloc, vam fer un buidatge exhaustiu de la bibliografia referida al tema, així com de la que se centrava en la història, la política, l'economia i la cultura de la ciutat⁵. Simultàniament ens vam entrevistar amb diferents historiadors i erudits de la ciutat, els quals ens van proporcionar informació de fets rellevants i, sobretot, ens van suggerir filons temàtics que encaixaven perfectament dins de l'objecte d'estudi que prèviament havíem definit.

³ Mills, W., (1987); *La imaginació sociològica*. Herder. Barcelona.

⁴ Aquestes preguntes van ser plantejades pel professor Alejandro Portes (responsable del Centre de Migracions i Desenvolupament de la Universitat de Princeton, EUA) en la conferència inaugural del congrés sobre la immigració a Espanya, celebrat a Girona entre els dies 10 i 13 de novembre del 2004. Per veure el text complet, consulteu: PORTES, A., (2004); *Un diálogo transatlántico. El progreso de la investigación y la teoría en el estudio de la migración internacional*. Actes del IV Congrés sobre immigració recollides en suport CD.

⁵ Els llibres i articles els trobareu a la bibliografia.

En segon lloc, vam acudir a l'Arxiu Municipal d'Olot i a l'Arxiu Comarcal per fer un buidatge dels padrons d'habitants de la ciutat d'Olot dels anys 1900, 1910, 1920, 1940, 1950, 1960, 1975, 1986, 1991, 1996 i 2003⁶. Aquest buidatge –que va ser manual en el cas dels padrons fins a l'any 1986 i informatitzat en els següents– va consistir a comptabilitzar tota la gent que, segons les dades del padró, no havia nascut a la ciutat. Per cada persona es va elaborar una fitxa on constava el lloc d'origen, l'edat d'arribada, l'any d'arribada, el sexe i el barri on s'instal·lava així que arribava a la ciutat. A partir d'aquesta font vam poder conèixer exactament el nombre de persones que va venir a la ciutat al llarg del període estudiat. És important remarcar que per evitar l'efecte acumulatiu de les persones que constaven en més d'un padró analitzat, es van filtrar els casos repetits amb una explotació prèvia de les dades.

A banda de les dades del padró municipal, també es van consultar dades estadístiques de l'Idescat i l'INE, i, sigui dit de passada, en la majoria de casos hi havia distorsions considerables.

En la dimensió més qualitativa es van fer tres models d'entrevistes –una de lliure i les dues restants, semidirigides. L'entrevista lliure es va adreçar a historiadors, arquitectes, mestres i coneixedors de la ciutat que ens van ajudar a aclarir diverses qüestions historiogràfiques, urbanístiques, culturals i educatives. Les entrevistes semidirigides es van adreçar a immigrants de diferent procedència i a gent gran nascuda a la ciutat amb records del fet migratori.

En el cas dels immigrants entrevistats, es va garantir la representació dels dos sexes i, gairebé en tots els casos, es va procurar que fossin dels primers que van arribar per així poder proporcionar informació de caràcter general explicativa de la realitat de tot o de la major part del col·lectiu. La informació que se'ls demanava s'estructurava a l'entorn d'aquestes qüestions: dades personals i bàsiques, diversos aspectes relacionats amb el lloc d'origen, motius que els van portar a marxar del lloc d'origen, preparatius i estratègies per a la partida, itinerari migratori, motius pels quals van escollir Olot com a destí, com van arribar, diverses qüestions relacionades amb el lloc d'instal·lació i el treball, percepció dels *olotins*, relacions que tenien amb la gent de la ciutat, mobilitat i coneixement de la ciutat, oci, llengua, religió, relacions amb la pròpia comunitat, relacions que mantenien (i mantenen) amb el lloc d'origen, balanç del procés migratori i perspectives de futur, i un darrer

●
⁶ Tal com s'aprecia, la periodització és fins al 1996 de cada 10 anys, exceptuant l'interval 1920-1940, ja que les dades del padró del 1930 van desaparèixer de l'Arxiu.

apartat on se'ls demanaven qüestions tan variades com per exemple: grau de satisfacció respecte del fet d'haver immigrat, què canviarien si ara haguessin de repetir l'experiència, quins records els queden del lloc d'origen, què els uneix amb la gent que fa més temps que viu a la ciutat, com veuen l'element diferenciador català (en cas que el reconeguin), etc.

En l'entrevista realitzada a la gent nascuda a la ciutat amb coneixement del fet migratori, es tractaven qüestions més generals i, moltes vegades, subjectes a la seva interpretació personal: records que tenien de l'arribada d'immigrants, motius –segons el seu parer– pels quals venien, relacions que mantenien entre ells, com es vivia en el lloc de treball, què passava en l'àmbit educatiu, en el de l'oci i la cultura, etc.

Quantificació de la immigració a Olot durant el període 1900-2003⁷

Dades generals

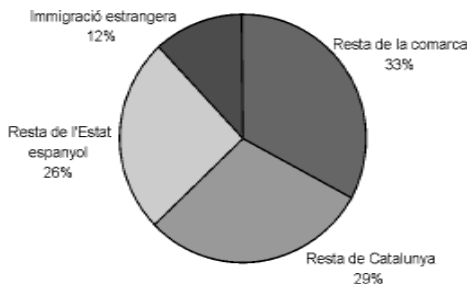
Entre l'any 1900 i el 2003, la ciutat d'Olot ha rebut 29.587 immigrants. I la població del municipi ha passat en aquests cent tres anys de 7.938 a 29.626 habitants. Sens dubte, el creixement demogràfic d'Olot ha anat molt lligat als nousvinguts, però l'arribada d'aquest contingent ha tingut (i continua tenint en el moment present) una clara incidència en el desenvolupament econòmic i urbanístic de la ciutat, així com en la configuració d'una determinada realitat cultural que cada vegada esdevé visiblement més diversa.

La quantificació exhaustiva dels diferents padrons municipals i la posterior classificació segons les tipologies establertes en aquesta recerca posen de manifest que en el transcurs del segle XX el gros principal de la immigració prové dels pobles de la comarca de la Garrotxa (9.789 persones), seguits de la resta de Catalunya (8.673 persones), de la resta de l'Estat espanyol (7.621 persones) i de la immigració estrangera (3.504 persones). Amb tot, és important tenir present que aquesta immigració estrangera s'ha concentrat en pocs anys, mentre que la resta de col·lectius han anat arribant en degoteig al llarg de tot el segle.

⁷ Els apartats 3 i 4 provenen, fonamentalment, de la publicació: AA.DD., (2004), *Olot 17.800. Els nous olotins*. Museu Comarcal de la Garrotxa, ICCO, Idesga, Olot.

Els factors que han impulsat a emigrar cap a Olot, en general, van lligats a les necessitats econòmiques en l'origen i en el destí. Tot i així, se n'han detectat d'altres que no podem passar per alt: desplaçaments forçats en períodes bèl·lics (arribada de militars i refugiats), migracions per raons polítiques i, més recentment, moviments motivats per l'atractiu que ofereix la ciutat. A aquests factors, però, malgrat que són d'un gran interès sociològic perquè defineixen nous perfils de població immigrant, els podem considerar relativament⁸ residuals.

Percentatge dels diferents col·lectius de nouvinguts a Olot al segle XX

Font: elaboració pròpia d'Idesga a partir de les dades del padró municipal

Anàlisi específica per grans col·lectius

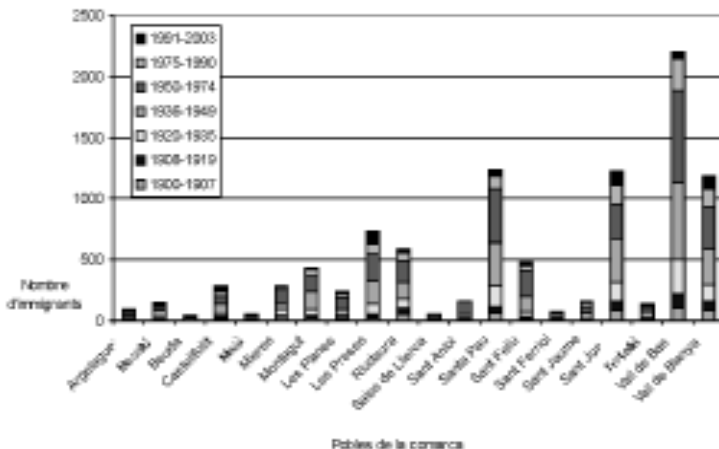
La majoria dels nouvinguts que provenen de la comarca van deixar el lloc d'origen a causa de les dificultats –cada vegada més manifestes– que suposava viure en el món rural. Aquestes dificultats, si bé es fan paleses, sobretot a les parts més inòspites de la comarca, des de principi de segle, val a dir que s'aguditzen d'una manera especial a partir de la dècada dels cinquanta del segle XX, que és quan l'agricultura, en el marc d'un nou context econòmic, experimenta una sotragada important. Un altre factor que des de principi de segle fins avui ha afavorit la immigració de gent d'arreu de la comarca cap a Olot ha estat el pol d'atracció que exerceix la ciutat com a capital industrial i de serveis.

Dels pobles de la comarca, la Vall d'en Bas, Santa Pau, la Vall de Bianya i Sant Joan les Fonts han estat els que més població han exportat cap a Olot. Precisament, els tres primers són municipis que han basat molt la seva economia en l'agricultura.

En quatre dels set períodes estudiats, els immigrants comarcals han estat el col·lectiu més nombrós, i ho han estat tant en l'època en què globalment hi ha hagut menys immigrants (1900-1907) com en la que n'hi ha hagut més (1950-1974).

⁸ Diem «relativament residuals» perquè, tal com veureu més endavant, els desplaçaments forçats de l'exèrcit, ja sigui en temps de la Guerra Civil o de la postguerra, sí que van contribuir a incrementar el nombre d'immigrants a la ciutat.

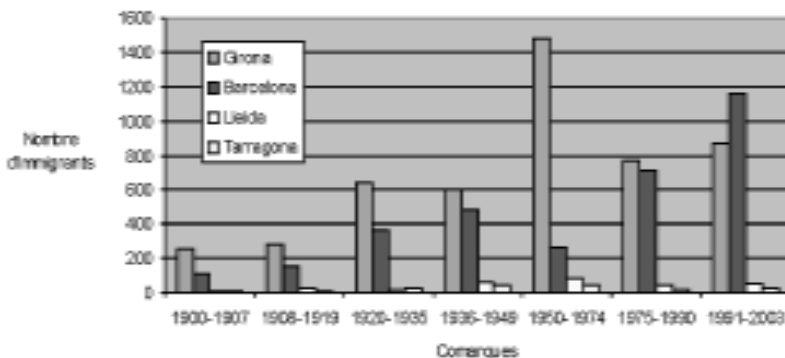
Immigració a Olot des dels diferents pobles de la Garrotxa entre el 1900 i el 2003

Font: elaboració pròpia d'Idesga a partir de les dades del padró municipal.

Amb relació a la immigració procedent de la resta de Catalunya, les comarques que més població han donat a la ciutat d'Olot han estat les gironines (56%) i les barcelonines (37%). Aquest contingent només ha estat el que més immigrants ha aportat a la ciutat en el període 1975-1990, en uns anys de reducció de la immigració més llunyana, sobretot l'espanyola.

Immigració a Olot nascuda a la resta de Catalunya entre el 1900 i el 2003

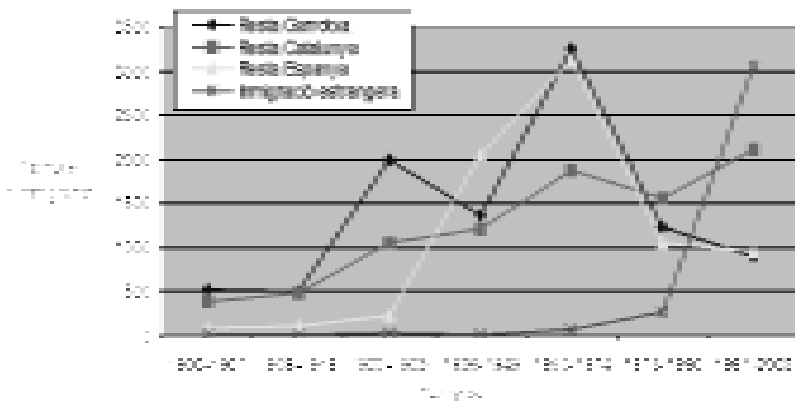
Font: elaboració pròpia d'Idesga a partir de les dades del padró municipal.

Malgrat la percepció general que es té des de la ciutat, el tercer grup d'immigrants més nombrós ha estat el que prové de la resta de l'Estat espanyol, amb un total de 7.621 immigrants. Aquest grup de nouvinguts només va ser el més nombrós en el període 1936-1949, i arran d'un fet puntual que va ser la destinació de l'exèrcit a la ciutat. Considerant tot el període estudiat, les zones que més emigració han enviat a la capital garrotxina han estat Andalusia (3.889 persones), Castella-la Manxa (695 persones), Castella i Lleó (613 persones) i Extremadura (464 persones).

I, finalment, el quart grup és el dels immigrants estrangers, que entre el 1900 i el 2003 han estat 3.504. Fins ara, Gàmbia, el Marroc, l'Índia, la Xina i Colòmbia són els països que més estrangers han portat a Olot.

Immigrants per origen entre el 1900 el 2003

Font: elaboració pròpia d'Idesga a partir de les dades del padró municipal.

Si s'analitza el nombre d'immigrants que han arribat a Olot al llarg de tot el segle considerant l'evolució dels quatre grans col·lectius que hem presentat, s'observen tres grans fases. En primer lloc, del 1900 al 1935 hi ha un clar predomini de la immigració de la comarca. Una segona fase abraça de l'any 1935 al 1990, en què la immigració de la Garrotxa i la de la resta de l'Estat són les principals, i a més segueixen una tendència gairebé idèntica. I, finalment, una tercera fase a partir del 1990, amb un creixement espectacular de la immigració estrangera, que va ocupar el buit deixat pel descens de l'arribada de nouvinguts de la comarca i de la resta de l'Estat espanyol.

Nombre absolut d'immigrants a Olot per any i període entre el 1900 i el 2003

	Immigració comarca	Immigració Catalunya	Immigració Estat espanyol	Immigració estrangera	Total
1900-1907	529	387	92	10	1.018
1908-1919	508	483	109	22	1.122
1920-1935	2.000	1.050	230	39	3.319
1936-1949	1.372	1.203	2.052	26	4.653
1950-1974	3.250	1.876	3.122	84	8.332
1975-1990	1.230	1.556	1.052	272	4.110
1991-2003	900	2.118	964	3.051	7.033
Total	9.789	8.673	7.621	3.504	29.587

Font: elaboració pròpia d'Idesga a partir de les dades del padró municipal.

En analitzar el nombre d'immigrants per sexe, es veu que globalment han arribat més homes que no pas dones, però per una diferència molt minsa. En concret, 14.999 homes i 14.588 dones. De fet, aquest lleuger avantatge del sexe masculí només s'aconsegueix en dos períodes molt concrets: del 1920 al 1935, per l'arribada dels joves militars a la ciutat, i en el període del 1991 al 2003, amb la immigració estrangera. Precisament, en els contingents de la resta de l'Estat espanyol i dels països estrangers hi predominen els homes; en la resta de períodes i de col·lectius, la immigració femenina sempre ha superat la masculina.

Immigració a Olot per sexe entre el 1900 i el 2003

Període	Homes	Dones
1900-1907	418	600
1908-1919	494	628
1920-1935	1.392	1.927
1936-1949	2.894	1.759
1950-1974	4.055	4.277
1975-1990	1.994	2.116
1991-2003	3.752	3.281
Total	14.999	14.588

Font: elaboració pròpia d'Idesga a partir de les dades del padró municipal.

Conclusions, semblances i diferències entre els col·lectius que s'han instal·lat a la ciutat entre el 1900 i el 2003

En aquest apartat es plantegen nou blocs temàtics que presenten de manera succinta les principals conclusions a les quals hem arribat després d'analitzar el procés migratori de la gent que ha anat a viure a Olot en el darrer segle.

Demografia

! El creixement demogràfic que ha tingut la ciutat d'Olot en el transcurs del segle XX de cap manera no es pot explicar només pels factors endògens o naturals, fruit de restar les defuncions dels naixements. El creixement de la ciutat d'Olot, com el de bona part de les ciutats de Catalunya, s'explica en bona mesura per la immigració. En els darrers cent tres anys, a Olot hi han arribat 29.587 persones. Aquest fet ha possibilitat que Olot passés de ser una vila de 7.983 habitants el 1900 a ser una ciutat mitjana de prop de 30.000 habitants el 2003.

! Bona part dels col·lectius d'immigrants que han arribat (i continuen arribant) provenen de zones on hi ha hagut una alta pressió demogràfica interna (Andalusia als anys seixanta i el Marroc o Gàmbia en aquests moments). Un cop a Olot, la primera generació de molts d'aquests col·lectius van mantenir (o mantenen) les altes taxes de natalitat heretades de l'origen. Això s'ha vist tant en els primers immigrants del món rural als anys vint –que tenien més fills que la gent de la ciutat–, com en la immigració espanyola dels anys cinquanta i seixanta, com actualment en la immigració d'alguns col·lectius estrangers, com els gambians.

En observar la taxa reproductiva de les segones i terceres generacions de la immigració comarcal i espanyola, però, es constata un canvi sobtat de la tendència originat per la disminució del nombre de fills per unitat familiar.

! En tots els col·lectius d'immigrants que han arribat a Olot en el transcurs del segle XX s'han donat matrimonis mixtos (per part dels immigrants, especialment en les segones i terceres generacions). Ja a principi de segle, eren comuns els casaments entre ciutadans d'Olot i gent que venia del món rural; i a partir dels anys seixanta, van començar a ser habituals els matrimonis entre catalans i persones nascudes a la resta de l'Estat. Pel que fa a la immigració estrangera, si bé els matrimonis mixtos són encara un fet aïllat, ja s'han donat els primers casos i tot fa pensar que en un futur aniran en augment.

Aquest fenomen, en la mesura que propicia que en una mateixa família convisquin persones de diferents orígens, contribueix d'una manera decisiva a la construcció de societats més cohesionades.

Recorreguts migratoris

- ! Si bé els principals processos migratoris de la comarca i de la resta de Catalunya sempre han estat de proximitat –dels pobles i les comarques més properes a Olot–, en la immigració espanyola i estrangera no sempre ha estat així. Mentre que els primers immigrants espanyols eren fonamentalment d'Aragó o del País Valencià, els que van arribar després procedien majoritàriament d'origens més llunyans com Castella-la Manxa o Andalusia. La immigració estrangera ha seguit una pauta similar, i els contingents més importants provenien de França, després del Marroc i Gàmbia, i darrerament també d'Àsia o d'Amèrica del Sud.
- ! Tot i que els immigrants que han arribat a Olot en el transcurs del segle XX provenen de llocs molt diversos, en el cas dels immigrants de la resta de l'Estat espanyol i estrangers molt sovint són originaris d'unes localitats o regions molt concretes. Això s'explica, entre altres aspectes, per la cadena informativa que es creava (o es crea en el moment actual) entre els membres d'un mateix col·lectiu. Així doncs, una part important de la població immigrada espanyola és nascuda a Màlaga (bona part a Villanueva de Algaidas); la immensa majoria dels indis provenen del Panjab; els xinesos, de Jilin; els marroquins, de Tànger i de Nador; els gambians, del poble d'Alohungari, etc.
- ! Una part important dels immigrants que en el transcurs del segle XX s'han assentat a la ciutat, prèviament han viscut de forma transitòria en d'altres indrets. En el cas dels immigrants de pagès, sobretot a principis de segle, es van apropar progressivament a la ciutat, passant dels altiplans a les valls, de les valls als afores de la vila i dels afores al centre. Alguns immigrants andalusos i castellans van passar alguna temporada a Barcelona, d'altres ciutats catalanes o algun poble de la comarca. I, actualment, determinats immigrants estrangers han fet escales prèvies abans d'arribar a Olot (gambians, al Maresme, i marroquins i xinesos, a Barcelona).

Economia

- ! A Olot, l'arribada d'immigrants ha anat estretament lligada al creixement econòmic de la ciutat, i d'aquesta manera s'ha produït una correlació, més o menys directa, entre l'arribada dels contingents més nombrosos i els períodes de major desenvolupament econòmic. Al llarg del segle XX, aquests moments d'importants canvis econòmics i demogràfics tenen lloc en els anys vint, seixanta i noranta.
- ! El creixement econòmic de les empreses olotines, com les de tants altres llocs, va requerir –i requereix encara avui– efectius de treballadors i

treballadores addicionals a la població activa. En un primer moment, aquest increment de la demanda es va satisfer—quan encara la legislació laboral era inexistent o molt minsa— a través de l'ocupació de persones nascudes a la ciutat, i quan aquestes van ser insuficients es va recórrer a la població immigrada d'origen rural. Més endavant es va recórrer a un espectre de població més ampli: immigrants d'origen espanyol i estrangers de diversos orígens.

Per tant, la presència d'immigració de tot tipus ha estat un element imprescindible per al creixement econòmic i social de la ciutat, juntament amb els esforços de la població assentada a la ciutat.

Així doncs, tot i la manca d'oferta de mà d'obra de la població assentada, molts empresaris olotins s'han llançat al llarg de la història a iniciar projectes econòmics (tèxtil, tallers de sants i embotits) que requerien una gran quantitat de treballadors i treballadores. Aquest desequilibri s'ha corregit gràcies a l'arribada constant de nous nadius. Per tant, sense cap mena de dubte, es pot afirmar que la presència de la immigració, conjuntament amb la resta de població a Olot, ha estat un element imprescindible per al creixement econòmic i social de la ciutat.

- ! Un fet comú a moltes persones que han arribat a Olot durant tot el segle XX per buscar feina és que han ocupat llocs de treball molt poc qualificats. Amb tot, però, i sobretot en determinats sectors productius, s'ha observat un ascens professional dels primers immigrants. Aquest fet ha originat l'existència de places vacants en els nivells més elementals, aprofitades, en bona mesura, pels col·lectius que acaben d'arribar, i d'aquesta manera es produeix un procés de substitució progressiu i en cadena.

Així, per exemple, a principis de segle moltes noies de pagès treballaven a Olot en el servei domèstic. En el moment en què el teixit industrial va créixer i va requerir més mà d'obra, moltes d'aquestes noies es van passar d'un sector a l'altre, fet que va crear nombroses places vacants en el primer. A partir dels anys cinquanta i seixanta aquests llocs de treball poc qualificats van ser ocupats per algunes noies immigrades d'origen andalús, i més recentment per noies i dones immigrades d'origen estranger, sobretot d'Amèrica del Sud.

Aquest procés de substitució de mà d'obra també s'ha donat en les manufactures, en el sector de la construcció i en els serveis.

Aquesta realitat adquireix especial importància a Olot, on bona part del teixit econòmic s'ha basat, i es continua basant avui dia, en l'element humà com un dels factors de competitivitat. Per tant, en els darrers cent tres anys, les indústries olotines han necessitat la immigració per créixer, desenvolupar-se i competir en uns mercats cada cop més globalitzats. Ha quedat clar en

aquesta recerca el paper de complementarietat laboral dels nousvinguts, que poden oferir perfils de treballadors que la societat olotina no vol o no pot oferir.

A mesura que la immigració comarcal, catalana i espanyola s'ha anat assentant i s'ha consolidat el procés d'integració, s'ha constatat una relativa millora econòmica i social. Aquest procés és especialment visible en les segones i terceres generacions que, de fet, són les que, entre altres qüestions, s'han pogut beneficiar de la promoció en el sistema educatiu. Per tal que els col·lectius d'immigrants més recents puguin experimentar una millora econòmica i també un ascens social que els apropi a les classes intermèdies, és absolutament necessari que puguin progressar dins del sistema educatiu. L'actual ordenació legal i la dinàmica dels fluxos migratoris genera una borsa d'immigració estrangera en situació irregular, amb clares conseqüències en les pròpies dinàmiques del mercat de treball (abaratiment dels salaris de les tasques més poc qualificades) i en la cohesió social (dificultat amb vista a l'assoliment d'una integració plena que asseguri quotes de benestar importants i de convivència).

- ! Bona part de la immigració que ha vingut a la ciutat al llarg del segle XX ha hagut de fer un esforç pels canvis considerables que s'ha trobat entre el lloc d'origen i el de destí. Així doncs, no tan sols va suposar (està suposant) un canvi de residència i d'entorn social, sinó que en molts casos també va implicar (o està implicant) un canvi de feina i sector econòmic amb tot el que això comporta (adequació a nous horaris, noves pautes de producció, nous ritmes de treball i una nova cultura laboral en general).
- ! El món del treball s'ha convertit al llarg del segle en un dels principals espais de coincidència entre la gent de diferents orígens. Així, a les primeres dècades, gent que feia temps que estava assentada al territori i immigrants d'origen rural treballaven plegats, per exemple, en els tallers de sants; als anys cinquanta i seixanta, gent nascuda a Catalunya i a la resta de l'Estat espanyol ho feien en sectors com el carni; i actualment, treballadors d'origen estranger, català i espanyol treballen conjuntament en diversos sectors. Aquest fet, si bé anteriorment no va fer necessari replantejar-se la gestió dels recursos humans a les empreses, en aquests moments, la més gran pluralitat cultural i religiosa requereix establir horaris i calendaris laborals flexibles perquè cada col·lectiu, en funció de les especificitats, pugui satisfer les exigències laborals i les pròpies del col·lectiu.
- ! Una altra aportació econòmica de la immigració a la ciutat ha estat l'obertura de negocis propis que tenen relació, generalment, amb articles de consum del seu lloc d'origen i, d'altra banda, amb els locutors. Aquest fet, no obstant, no és nou. Així, en els anys seixanta van proliferar alguns establiments de

menjar típicament andalús que, tot i que inicialment només eren freqüentats sobretot pel mateix col·lectiu, progressivament van anar formant part dels espais d'oci de la resta de població. Darrerament, diferents col·lectius estrangers han establert també negocis propis, alguns dels quals ja estan dirigits des del principi a tota la ciutat (restaurants o botigues xineses) i d'altres, en canvi, centren l'oferta al col·lectiu immigrant (carnisseries *halal* o locutoris).

Societat

! A Olot, una de les constants del segle ha estat l'existència d'entitats que han portat a terme tasques d'ajuda social a les persones més desfavorides, entre les quals s'inclouen alguns dels immigrants. Fins a la consolidació de la democràcia, les ajudes provenien majoritàriament d'entitats benèfiques de caire religiós i privat, com la Conferència de Sant Vicenç de Paül. Des de la recuperació de les llibertats democràtiques, amb el consegüent desplegament de l'estat del benestar, aquesta funció social l'han assumit principalment les administracions públiques amb la col·laboració, fins avui decisiva, de Càritas Garrotxa i Creu Roja.

Les ajudes als col·lectius més desfavorits rarament han estat destinades de manera exclusiva a la població immigrada. No obstant això, en diversos períodes de la nostra història hi ha hagut la percepció, absolutament errònia, que la població *autòctona* patia un greuge comparatiu. Els comentaris actuals, fruit de la manca d'informació, que diuen que totes les ajudes se les emporten els immigrants estrangers, ja se sentien a dir als anys cinquanta i seixanta quan la Conferència de Sant Vicenç de Paül ajudava, entre d'altres persones necessitades, alguns immigrants del camp i d'altres nascuts a la resta de l'Estat espanyol.

! En la mesura que les ajudes que brindaven les associacions benèfiques –i les que dona l'administració en el moment actual– no van ser suficients per atendre les necessitats de la població immigrada, els mateixos col·lectius d'immigrants van anar traçant –i estan traçant– estratègies pròpies de solidaritat interna per atendre, sobretot, les necessitats imperioses dels primers moments d'arribada.

Tant la immigració espanyola dels anys cinquanta i seixanta com l'estrangera més recent han desenvolupat sistemes centrats en l'acollida, l'habitatge i el que ara en diríem l'orientació laboral. Uns i altres van donar –i estan donant– informació als seus homòlegs per moure's més còmodament dins la nova estructura social; en ambdós casos s'oferia –i s'ofereix– la pròpia llar als que acabaven d'arribar fins que aquests trobaven habitatge. En el cas dels andalusos i castellans de Sant Roc, fins i tot es van ajudar entre ells a l'hora

de construir-se les primeres cases. En l'àmbit laboral ha estat molt habitual que la primera feina d'un nouvingut fos gràcies a la recomanació o a l'ajuda d'un altre que havia arribat amb anterioritat.

Família

- ! Una constant en tots els col·lectius d'immigrants ha estat la voluntat de reagrupar la família en el lloc de destí. Tot i així, el temps que es tarda a fer aquest reagrupament ha estat diferent en funció dels moments i dels col·lectius. Mentre que el reagrupament entre les famílies que provenien dels pobles de la comarca i de l'Estat (anys cinquanta, seixanta i setanta) fou majoritàriament breu, ràpid i, òbviament, sense traves legals, actualment entre la població d'origen estranger extracomunitària és tot el contrari: aquestes famílies han de fer front a un procés llarg, complex i amb nombroses traves legals que el dificulten enormement.
- ! La composició i les estructures familiars de molts col·lectius d'immigrants, a la vegada, també han sofert algunes modificacions respecte a com estaven organitzades en el lloc d'origen. A banda de l'alteració de determinats rols d'alguns membres de la família, es tendeix a nuclis familiars més reduïts.

Desenvolupament urbanístic

- ! Un altre aspecte estretament lligat a la immigració, en la majoria dels períodes, ha estat l'expansió urbanística d'Olot, amb la consegüent modificació de la seva morfologia urbana. Des de principis del segle XX fins pràcticament als anys noranta, l'arribada de població immigrada ha contribuït a fer créixer els barris existents i a crear-ne de nous al voltant del nucli originari. Entre els anys quaranta i setanta, bona part dels barris perifèrics emergents es van construir amb gravíssims dèficits urbanístics, la qual cosa va dificultar en alguns casos, com per exemple Sant Roc, una connexió a tots els nivells entre el centre i la perifèria de la ciutat.
- ! La immigració estrangera més recent, en canvi, es troba un escenari força diferent. Malgrat les dificultats que tenen a l'hora de trobar habitatge, es pot afirmar amb tota seguretat que no han hagut de recórrer al barraquisme –prohibit, tot sigui dit de passada, per les normes urbanístiques actuals. D'altra banda, l'escassetat de sol urbanitzable, els preus prohibitius dels terrenys i una major regularització urbanística, entre d'altres factors, han propiciat que el nou contingent d'immigrants no puguí comprar un solar i construir-se la seva pròpia casa. Davant d'aquesta dificultat, l'assentament a la ciutat es fa efectiu, primer, en habitatges de lloguer (generalment vells i força deteriorats) i més endavant, els que poden, es compren un pis, molt sovint de segona mà i que en moltes ocasions va ser estrenat per una família

immigrada que el va comprar durant la dècada dels seixanta o dels setanta. Així doncs, determinats barris olotins (com Sant Miquel, Sant Roc, les Tries o els pisos de la Verge del Portal) experimenten un lent però progressiu procés de substitució dels primers veïns que hi van anar a viure.

- ! El nucli antic de la ciutat ha estat, des de sempre, el principal barri d'acolliment dels diferents col·lectius d'immigració que han anat arribant. El creixement de la ciutat en totes les direccions i el desplaçament voluntari de molts olotins que feia molt temps que estaven assentats a la ciutat van deixar pisos buits –generalment molt deteriorats i sense gaire serveis– que es van llogar a immigrants de tot tipus: primer a gent del camp que provenia dels pobles de la comarca, després a immigrants espanyols i més recentment a estrangers extracomunitaris amb pocs recursos. Així, si bé molts immigrants andalusos i castellans van trobar-se dificultats d'habitatge per manca d'oferta o de recursos econòmics, avui dia els immigrants continuen tenint problemes per trobar pisos de lloguer per la reticència, en molts casos, dels propietaris.

Percepció de la immigració

- ! L'arribada d'immigració a la ciutat d'Olot, com a qualsevol altra ciutat, mai no ha deixat indiferent la població receptora. De fet, aquests fluxos migratoris suposen canvis a mitjà i llarg termini en l'àmbit social, cultural i econòmic. I aquesta realitat és percebuda, en alguns casos, com una amenaça tant des d'un punt de vista identitari com econòmic i social. Al mateix temps, en major o menor intensitat, s'ha creat una certa hostilitat cap a la immigració que s'ha traduït en estereotips o tòpics sobre determinats col·lectius, respecte del seu grau de modernitat, els seus hàbits higiènics o culinaris, la seva cultura del treball o la seva conflictivitat social.

És important destacar que la creació d'aquests tòpics, almenys en algunes qüestions, ha estat recíproca. Tant és així que entre alguns nous vinguts s'ha generalitzat un clixé sobre la manera de ser dels olotins i les olotines que fa temps que estan assentats al territori que, òbviament, no és del tot real.

El recel envers la població immigrada d'origen estranger ha estat adoptat tant per persones nascudes a Olot o a la resta de Catalunya, com per alguns immigrants espanyols que van arribar a partir dels anys cinquanta en condicions similars, salvant les grans distàncies, a les dels estrangers actuals. Així mateix, recels i determinades formes de racisme també es donen entre estrangers arran, fonamentalment, de la competència laboral i del temor de ser desplaçats dels llocs de treball que ocupen en el moment actual. En conseqüència, aquesta visió negativa de la immigració és polièdrica, se

situa en diferents plans i implica diversos col·lectius, alguns dels quals comparteixen una situació social i econòmica similar.

Cultura i oci

- ! Gairebé tots els col·lectius d'immigrants en el moment d'instal·lar-se a Olot han compartit pocs espais comuns d'oci amb la resta de població. Tot i així, a mesura que ha transcorregut el temps, i sobretot a partir de les segones generacions, cada vegada hi ha hagut més espais de trobada i d'interacció. No obstant això, determinats col·lectius –quan ja s'han assentat– han creat els seus propis espais i els han donat la forma d'una associació cultural que, entre altres aspectes, vetlla per la seva identitat cultural.
- ! Arran dels processos migratoris d'aquest segle i escaig, el mapa lingüístic de la ciutat ha canviat notablement: s'ha passat de parlar-se gairebé només una llengua a principis de segle, a haver-n'hi més de cinquanta en aquests moments. Tot i així, el català ha estat i és la llengua predominant d'ús social, a excepció del període franquista, en què no era permesa en determinats àmbits. Darrerament, no obstant, s'observa que la llengua vehicular de comunicació entre els immigrants estrangers i la resta de població, i entre immigrants de col·lectius diferents, és el castellà.

Integració

- ! Durant l'arribada d'immigració espanyola a partir dels anys cinquanta, l'escola va ser un punt de trobada entre nens i nenes d'origen català i espanyol. En aquests moments, els centres educatius continuen fent aquesta tasca i alguns contribueixen, no pas amb poc esforç, a divulgar les possibilitats de la diversitat cultural. Aquest fet, però, lamentablement encara es veu com una opció voluntària dels professionals de l'ensenyament que s'hi mostren més sensibilitzats.
- ! Així mateix, un altre espai comú d'interacció entre els immigrants i la resta de població va ser, i continua sent, la pràctica esportiva a les escoles i als clubs oberts a tota la ciutadania.

Balanç i perspectives de futur

A través del treball que vam dur a terme –del qual en aquest article només exposem una part– es posa de manifest que la immigració, en el cas d'Olot, és un fet que en el transcurs del segle XX i fins als nostres dies ha estat permanent, per bé que no sempre ha tingut la mateixa intensitat.

El fet que sigui un fenomen recurrent i en bona mesura conegut per la societat olotina indica que no es parteix de zero i que podem aprendre moltes coses del passat amb vista a la construcció del futur. Aquest futur, en l'àmbit que aquí estudiem, molt previsiblement vindrà dibuixat per l'increment de població estrangera.

D'altra banda, considerem que és positiu el fet de concebre la immigració com una pràctica àmpliament generalitzada entre la gent que avui viu a la ciutat, perquè ens hauria de convidar a reflexionar sobre la nostra pròpia trajectòria i més concretament sobre la dels nostres avantpassats. Es tracta d'una reflexió suggerent perquè, entre altres coses, posa al descobert que molts de nosaltres –o dels nostres antecessors– hem/han estat en un moment o altre nouvinguts. En fer aquesta comprovació, la distinció entre la població assentada i els nouvinguts, entre immigrant i no immigrant, tendeix a diluir-se fins que pràcticament se'n fa difícil establir una frontera clara entre ambdues condicions. En aquest sentit, molts dels olotins que se'n consideren de mena, *de tota la vida*, és convenient que ho relativitzin.

Pràcticament tots els nouvinguts que des de principis de segle fins avui s'han instal·lat a Olot ho han fet amb l'objectiu de millorar les condicions de vida. La gran majoria d'aquests –pagesos de la comarca, andalusos i castellans, marroquins i gambians, etc.– han vingut per millorar les condicions socioeconòmiques i així poder prosperar. Els factors pels quals marxen uns i altres són diferents, però en ambdós casos els uneixen les ganes d'estar més bé, de viure millor i, en definitiva, de ser més feliços en un entorn que, si més no en un primer moment, els és relativament nou i en algunes ocasions hostil.

En posar de costat els diferents col·lectius que han arribat a la ciutat, fàcilment hi trobem algunes coincidències. Molts col·lectius –sobretot andalusos i castellans dels anys cinquanta, seixanta i setanta, així com la immigració estrangera més recent– s'han trobat amb el problema de l'habitatge; tots els col·lectius han estat objecte de tòpics i de prejudicis que han dificultat els respectius processos d'inclusió; bona part dels immigrants han treballat en tasques poc qualificades i en un mercat de treball precari, etc.

És veritat que amb el pas del temps, moltes de les dificultats i limitacions descrites s'han suavitzat i, per tant, molts dels immigrants han tendit a normalitzar la seva situació en la mesura que han aconseguit millores relatives o considerables.

Això ens fa pensar que la immigració més recent també pot viure aquest procés. És més, necessàriament l'ha de viure per, entre altres qüestions, garantir la cohesió social i la convivència. Ara bé, considerant l'experiència dels processos migratoris anteriors i parant atenció al moment actual que ens toca viure, cal pensar en accions, programes i polítiques que accelerin els processos d'inclusió i atenuïn fins a neutralitzar per complet qualsevol expressió de racisme o xenofòbia (tant en la dimensió manifesta com en la latent).

Ja que parlem d'inclusió, és bo abordar el tema de la integració social. L'experiència de la immigració a Olot ha demostrat, una vegada més, que la integració de la població nouvinguda –sigui d'origen comarcal, català, espanyol o estranger– s'accelera quan es donen determinats condicionants. No hi ha dubte que un dels elements més importants que contribueixen a aquest procés és el fet de tenir feina i la possibilitat de prosperar en el lloc de treball en igualtat de condicions que la resta de la població. En segon lloc, també hi ajuda el fet de tenir un habitatge, no pas un habitatge qualsevol: en condicions, que faciliti les relacions socials respectant les diverses tradicions culturals, que estigui integrat en un entorn urbà ben equipat i salubre, etc.

La integració social, sobretot de les generacions més joves, també es farà efectiva en la mesura que els nouvinguts vagin a l'escola i, a més, en surtin amb èxit. En aquest sentit cal fer atenció a l'elevat fracàs escolar que pateixen avui dia els col·lectius d'alumnes d'origen estranger.

De la mateixa manera que anar a escola i beneficiar-se del que ofereix l'educació accelera els processos d'integració, el coneixement de la llengua i la participació en el teixit associatiu i lúdic de la ciutat també hi ajuden (avui dia encara hi ha qui recorda el paper que van tenir les entitats esportives en la inclusió dels fills i filles dels immigrants espanyols).

Per acabar, cal destacar que la integració de la població immigrada no es pot deixar en mans només dels mateixos immigrants. La societat olotina –com qualsevol altra societat– també ha d'assumir la seva part de responsabilitat i dedicar esforços per reduir els problemes i els conflictes i, si és possible, eradicar-los.

Bibliografia

AA.DD., (2004); *D'Andalusia a la Bisbal... amb veu de dona*. Grup de Dones de la Bisbal. La Bisbal.

AA.DD., (1996); *Anuari Econòmic Comarcal*. 1996. Caixa de Catalunya. BCN.

AA.DD., (1966); *La Comarca d'Olot*. Una aproximació a la seva realitat econòmica. Banca Catalana (Edicions Ariel). Esplugues de Llobregat.

AA.DD., (1984); *Comerç, consum i urbanisme a Olot i la Garrotxa*. Cambra de Comerç i Indústria de Girona. Girona.

AA.DD., (1995); *Imatges i records d'Olot*. Columna edicions, Barcelona.

AA.DD., (2004); «La Segona República i la Guerra Civil» dins *Història de la Garrotxa*, Diputació de Girona. Girona, (propera publicació).

AA.DD., (2004); «La instauració de la dictadura franquista» dins *Història de la Garrotxa*, Diputació de Girona. Girona, (propera publicació).

AA.DD., (2004); «La transició democràtica» dins *Història de la Garrotxa*, Diputació de Girona. Girona, (propera publicació).

AA.DD., (1978); *Guia d'arquitectura d'Olot*. Editorial la Gaia Ciència. Barcelona.

AA.DD., (2001); *Fundació Jaume Bofill. Anuari de la immigració a Catalunya, 2000*. Editorial Mediterrània. Barcelona.

AA.DD., (2000); *Fundació Jaume Bofill. Informe per la Catalunya del 2000*. Editorial Mediterrània. Barcelona.

AGUSTÍ, M., (1993); *Olot: imatges per a la memòria. Per fonts i paratges (Volum IV)*. Impremta Aubert. Olot.

AJA, E. i CARBONELL, F., Colectivo Ioé i altres, (2000); *La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius*. Fundació «La Caixa». Barcelona.

AJA, E. i NADAL, M., (2003); *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2002*. Editorial Mediterrània i Fundació Jaume Bofill. Barcelona.

BAYER, R., (2000); *El Grup Escolar Malagrida*. Edicions el Bassegoda SL, Olot.

BELTRÁN, J. i SÁEZ, A., (2001); *Els xinesos a Catalunya: família, educació i integració*. Fundació Jaume Bofill. Altafulla.

BESALÚ, X., (2002); *Diversidad cultural y educación*. Síntesis, DL. Madrid.

BLANCO, C., (2002); *Las migraciones contemporáneas*. Alianza Editorial. Barcelona.

BOSCH, A., CALLÍS, J. i DOMÈNECH, J., (1976); *El tren d'Olot*. Impremta Bonet. Olot.

BOSCH, F.X., (1988); *El Barri Vell d'Olot*. Gràfiques Alzamora. Olot

BRAMON, D. (2001); *Obertura a l'Islam*. Editorial Cruïlla, Fundació Joan Maragall. Barcelona.

BULBENA, X. i altres, (1986); *Olot 1911-1986. 75 anys pel futur*. Fundació Caixa de Pensions. Girona.

CANAL, J., (1989); *Olot*. Quaderns de la revista de Girona. Girona.

CASACUBERTA, M. i SALA, J., (1997); *Cultura i ciutat. Segles XVIII-XX*. Quaderns d'història d'Olot. Olot.

CASTAÑER, M. i GUTIÉRREZ, O., (1994); *El medi geogràfic*. Quaderns d'història d'Olot. Olot.

CLAVIJO, J., (1997); *La població refugiada a Olot durant la Guerra Civil*. Edicions el Bassegoda. Olot.

COLECTIVO IOÉ, (1999); *Inmigrantes, trabajadores, ciudadanos. Una visión de las migraciones desde España*. Universitat de València. Patronat Sud-Nord. València.

COLECTIVO IOÉ, (1994); *Marroquins a Catalunya*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

CUÉLLAR, A., (1985); *Els Sants d'Olot*. Edicions el Bassegoda, Olot.

CUÉLLAR, A., (1991); *La Caritat en el seu 75è aniversari*. Gràfiques Alzamora. Olot.

CUÉLLAR, A., (1993); *Olot: imatges per a la memòria. Àlbum de família (Volum III)*. Impremta Aubert, Olot.

DANÉS, J., (1977); *Història d'Olot (Volums I-XXXI)*. Impremta Aubert. Olot.

DANÉS, J., (1992); *Olot: imatges per a la memòria. Per carrers i places (Volum II)*. Impremta Aubert, Olot.

FARJAS, A. (2003); *Terengunné. Els immigrants gambians*. Diputació de Girona. Girona.

FULLANA, J., BESALÚ, X. i VILÀ, M., (2003); *Alumnes d'origen africà a les escoles*. CCG. Girona.

GELABERT, J. (1907); *Guia il·lustrada d'Olot i ses valls*. Impremta d'Octavi Viader. Sant Feliu de Guíxols.

GRABOLOSÀ, R., (1968); *Olot, els homes i la ciutat*. Editorial Selecta. Barcelona.

KOTTAK, C.P., (2002); *Antropología cultural*. McGraw-Hill. Madrid.

PORTES, A., (2004); *Un diàleg transatlàntic. El progrés de la investigació y la teoria en el estudio de la migración internacional*. Actes del IV Congrés sobre immigració recollides en suport CD.

MAALOUF, A., (1999); *Les identitats que maten*. La Campana. Barcelona.

MILLS, W., (1987); *La imaginació sociològica*. Herder. Barcelona.

MÓDENES, J.A., RECAÑO, J., (2003); *El territori i la mobilitat migratòria dels joves a Catalunya*. Aportacions, núm. 22. Generalitat de Catalunya, Secretaria General de Joventut. Barcelona.

MOLI, D. (1995); *Imatges per a la memòria. El treball i el dies (Volum V)*. Impremta Aubert. Olot.

MORERAS, J., (1999); *Musulmanes en Barcelona. Espacios y dinàmicas comunitarias*. CIDOB Ediciones. Barcelona.

MURLÀ, J., (1995); *Olot: imatges per a la memòria. La festa (Volum VI)*. Impremta Aubert. Olot.

MURLÀ, J. (2003); *Construccions J. Pallàs S.L.. 50 anys d'història (1953-2003)*. Impremta Callís. Olot.

MUT, E., (1991); *Sociologia urbana. Olot, els anys vint i trenta*. Edicions el Bassegoda. Olot.

NOGUERA, A., (1969); *La Comarca d'Olot (Volum I)*. Editorial Barcino. Barcelona.

NOGUERA, A., (1972); *La Comarca d'Olot (Volum II)*. Editorial Barcino. Barcelona.

PALUZIE, E., (1860); *Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes*. Establecimiento tipográfico de Jaime Jepús. Barcelona.

PASCUAL, P., (1974); *Estudio previo del movimiento general de la población de las comarcas de Gerona y su relación con los trasiegos migratorios internos*. Cambra Oficial de Comerç i Indústria. Girona.

PUJIULA, J., (1991); *Olot: imatges per a la memòria. Anem a vila (Volum I)*. Impremta Aubert. Olot.

PUJIULA, J., (1993); *Els morts per la Guerra Civil a la Garrotxa (1936-1945)*. Llibres de Batet. Olot.

PUJIULA, J., (1995); *Olot*. Impremta Aubert. Olot.

PUJIULA, J., (2000); *La Guerra Civil a Olot (1936-1939)*. Impremta Aubert. Olot.

ROURA, M. del T., (1986); *La meva història de la Guerra, a Olot*. Impremta Aubert. Olot.

RUSELL KING, (Ed. 1993); *Mass migration in Europe. The legacy and The future*. Belhaven Press. Londres.

SALA, C., (1990); *Reviure el passat (Volum I)*. Edicions el Bassegoda. Olot.

SALA, C., (1990); *Reviure el passat (Volum II)*. Edicions el Bassegoda. Olot.

SALA, C., (1992); *Reviure el passat (Volum III)*. Edicions el Bassegoda. Olot.

SALMERÓN, C., (1984); *El tren d'Olot. Història del ferrocarril Olot-Girona*. Terminus Barcelona. Barcelona.

SELLES, N., (1999); *Art, política i societat en la derogació del franquisme*. Llibres del segle. Olot.

VIDAL, G., (1986); *L'evolució social a Olot*. Impremta Olser. Olot.

VIDAL, M., (1994); *Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil*. Ajuntament de Barcelona i Arxiu Fotogràfic. Barcelona.